

Eski Ahit'in Apokrif Kitapları*

James H. Charlesworth
Çev. Muhammet Tarakcı
Arş. Gör., U.Ü. İlahiyat Fakültesi

Özet

Bu makale Eski Ahit'in apokrif ve pseudepigrafik kitapları hakkında özet bilgiler vermektedir. Bu metinler Yahudi ve Hıristiyan Kutsal Kitaplarına dahil edilmemişler ve bu nedenle de önemlerini kaybetmişlerdir. Ancak, Eski Ahit'le yakından ilişkili olan bu metinlerin, ilk dönem Yahudi ve Hıristiyan tarihlerinin anlaşılması açısından taşıdıkları önem de yadsınamaz. Yazar apokrif kitapları üç, pseudepigrafik kitapları ise beş kategoriye ayırmaktadır.

Abstract

The Apocrypha and Pseudepigrapha of the Old Testament

This essay gives information on the apocrypha and pseudepigrapha of the Old Testament. These documents were not included in Old Testament or New Testament, so they lost their influence and importance. But the importance of these writings on understanding early Jewish and Christian history cannot be denied. The writer organizes Apocrypha in three, and Pseudepigrapha in five categories.

Anahtar Kelimeler : Apokrif, Pseudepigrafa, İkinci Derecede Kanonik, Heretik.

Key Words : Apocrypha, Pseudepigrapha, Deuterocanonic, Heretic.

Yaklaşık M.Ö. 950-165/4 yılları arasında İbrani Kutsal Metinleri (Eski Ahit) olarak derlenip kabul edilen kitaplar hakkında kesin bilgilere sahip bulunmaktayız. İbrani Kutsal Metinleri'ne yakın olan ve "Apokrifa", "Pseudepigrafa" olarak adlandırılan yazılar mecmuası ise daha az bilinmektedir; bu kitaplar Helenistik ve Roma dönemlerinde Yahudiler tarafından yazılmıştır. Yahudi ve Hıristiyanlar tarafından oluşturulan Eski Ahit'in otuz dokuz kitabıyla ve bazen de Hıristiyanların oluşturduğu Yeni Ahit'in yirmi yedi kitabıyla yakından ilişkisi olan bu metinler oldukça önemlidir ve bunların, Yahudi ve Hıristiyan topluluklarına gelen ilham ile yazılmış oldukları kabul edilmektedir. İlk Yahudiler, sonra da Hıristiyanlar Kutsal Kitapların kanonik (sahih, meşru) şekillerini tespit ederken, bu yazıları Kutsal Metinlere dahil etmemişler ve böylece söz konusu yazılar etkisini ve önemini kaybetmeye başlamıştır. Sonuç olarak bu metinler, genelde kayıp orijinal nüshaların tercüme olan daha sonraki yazma eserlerde korunmuştur. Ölü Deniz Yazmaları'nın bulunmasından ve söz konusu dönemin düşünce farklılıklarının yeniden önem kazanmasından sonra, bilim adamları, ilk dönem Yahudi (M.Ö.250 - M.S.200) ve Hıristiyan (ilk dört asır) tarihlerinin, kanonik kitapların dışında kalan ve Apokrifa ve Pseudepigrafa olarak adlandırılan yazılar mecmuasına başvurulmadan yazılamayacağı konusunda fikir birliğine varmışlardır.

APOKRİF KİTAPLAR

Apokrif Kitaplar, belirli bir Apokrifa veya Pseudepigrafa kriterinin olmaması sebebiyle çok değişik şekillerde tanımlanmıştır. "Apokrif" kelimesi, Grekçe'de "gizli" anlamına gelen geçişsiz ve çoğul bir kelimenin İngilizce'de transkripsiyon kurallarına uygun şekilde yazılması sonucu elde edilmiştir. Dördüncü yüzyılda, Apokrif terimi, artık, gizli bâtinî sırları tanımlamamakta¹; genellikle kabul edilmeyen heretik kitapların genel adı olarak görülmekteydi. Jerome (342-420) ise, Apokrif terimini, heretik değil de, kanonik olmayan (extracanonical) kitapları tanımlamak için kullanmıştır. Protestanlar da bugün benzer bir tanımlamayı kabul etmektedirler. Roma Katolikleri ise, Trent Konsili'nden (8 Nisan 1546, IV.Oturum) beri, bu kitapların, "ikinci derecede kanonik" (deuterocanonical) ve ilham mahsulü olduğunu kabul etmektedir; doğu kiliselerinin çoğu da bu görüşü paylaşmaktadır. Bu kitaplar, Kitab-ı Mukaddes'in Vulgate tercümesinde yer aldıkları için, resmî Katolik kanonunda da bulunmaktadır (Apokrif kitaplar içinde yer alan onüç kitaptan biri olan *II.Ezra*, Vulgate'de *III.Esdras* olarak yer almasına rağmen, Katolik kanonunda bulunmamaktadır).

¹ Karş. Daniel 12:9-10 ve IV.Ezra 14:44-48.

Miladi birinci yüzyıldan beri Yahudi ve Hıristiyanlar, İbrani Kutsal Metinleri'nin Apokrifası ve Pseudepigrafası olarak düzenlenen Helenistik literatür konusunda oldukça farklı görüşlere sahip olmuşlardır. Şu anda gerekli olan, her bir kitabın, farklı dinî mezheplerdeki konumunu değerlendirirken, herhangi bir değer yargısına varmadan, hangi kitapların Apokrif, hangilerinin Pseudepigrafa olduğuna dair bir liste oluşturmaktır. Apokrif kitaplar içinde yer alan yazıları, İbrani Kutsal Metinlerinin, dördüncü yüzyıldaki Grekçe nüshalarında yer alan şekliyle sınırlandırmak (zira Yetmişler Tercümesi'ndeki nüshalar, İbranice metinlerden daha fazla doküman sağlamaktadır); ve Pseudepigrafa diye adlandırılan daha geniş bir külliyyatın içinde yer alan genişletilmiş Apokrifa metinlerinin bazı dokümanlarını da Pseudepigrafa'ya dahil etmek uygun olacaktır. Bu durumda Apokrif külliyyat, on üç kitabı içerecektir²; Pseudepigrafa ise elli iki metinden oluşmaktadır. Aşağıdaki sayfalarda bu metinler genel bir tasnife tabi tutulacak ve sonra da en muhtemel kronolojik düzene göre sunulacaktır.

Uzmanlar, Apokrifa içinde yer alan on üç eserin yazılış tarihi ile ilgili olarak, M.Ö. IV. yüzyıldan M.S. I. yüzyılın sonlarına kadar geniş bir zaman dilimi vermektedir. Günümüzdeki pek çok bilim adamı, doğru bir şekilde, bu kitapların M.Ö. 300 ile Romalıların, Mabedi yaktığı tarih olan M.S. 70 yılları arasında yazıldığını düşünmektedir. Muhtemelen Grekçe yazılan *Süleyman'ın Bilgeligi* ve *II.Makabeler* dışındaki hemen hemen bütün kitaplar, Sami dillerinden birinde kaleme alınmıştır. Apokriflerin Babil'de yazılmadığı ve ikisi dışında bütün kitapların Filistin'de yazıldığı konusunda görüş birliği vardır. *Süleyman'ın Bilgeligi* ve *II.Makabeler* ise Mısır'da yazılmıştır. Pseudepigrafa'nın tersine Apokrifa'da şu üç edebi türde eser yoktur:

Apokaliptik (geleceğe yönelik kehanetleri ve vahiyleri içeren edebiyat),

Ahitler,

Dualar, mezmurlar ve kasideler.

(Genişletilmiş Apokrifa ise, bir apokaliptik (*4.Ezra*), bir dua (*Manase'nin Duası*) ve bir mezmur (Mezmur 151) içermektedir).

² Bu yazıların değişik dini geleneklerdeki durumu için, Tablo 1'e bakınız.

TABLO 1:

- : Kanonik kitaplara dahil değil veya dini bir değeri yok
○ : Kanonik kitaplara dahil değil; fakat dini bir değeri var
■ : Kanonik kitapların bir parçası
● : Kanonik kitapların bir parçası; fakat Eski ve Yeni Ahit ile aynı konumda değil

DİNİ GELENEK
BATI HİRİSTİYANLIĞIDOĞU HİRİSTİYANLIĞI

METİNLER	Yahudi ³	Protestan ⁴	Katolik ⁵	Yunan ⁶	Rus	Ermeni	Kipti	Habeş ⁷	Suriye
<i>Estere yapılan ilaveler</i>	□	○	■	■	●	■	□	■	○
<i>Azarya'nın Duası</i> <i>ve Üç Gençin Şarkısı⁸</i>	□	○	■	■	●	■	□	■	○
<i>Suzana⁹</i>	□	○	■	■	●	■	□	■	○
<i>Bel ve Ejderha¹⁰</i>	□	○	■	■	●	■	□	■	○
<i>I.Baruh</i>	□	○	■	■	●	■	□	■	○
<i>Yeremya'nın</i> <i>Mektubu¹¹</i>	□	○	■	■	●	■	□	■	○
<i>Tobit</i>	□	○	■	■	●	■	□	■	○
<i>Yudit</i>	□	○	■	■	●	■	□	■	○
<i>II.Ezra¹²</i>	□	○	○	■	●	■	□	□	○
<i>Ben Sirak</i>	□	○	■	■	●	■	□	□	○
<i>Süleyman'ın Bilgeligi</i>	□	○	■	■	●	■	□	■	○
<i>I.Makabeler</i>	□	○	■	■	●	■	□	■	○
<i>II.Makabeler</i>	□	○	■	■	●	■	□	■	○

³ Etiyopya Yahudileri, Etiyopya Ortodoks Kilisesi'nin Eski Ahit Kanonunu, kendi Kanonları olarak kabul etmektedir.

⁴ Protestan mezhepleri, bu kitaplarla ilgili farklı kanaatlere sahip olmakla birlikte, bunların kanonik olmadığı konusunda hemfikirdirler.

⁵ Roma Katolik Kilisesi, 1546 yılında yapılan Trent Konsili kararına göre, bu on iki kitabı "ikinci derecede kanonik" (deuterocanonical) kabul etmektedir.

⁶ Yunan ve Rus Kiliseleri, bu kitaplara ne kanonik ne de kanonik olmayan diye bir adlandırmada bulunmaktadır. Onlar, farklı bir ilham eseri olduğunu kabul etmekle birlikte, söz konusu metinleri, Kutsal Kitabın bir parçası olarak görmektedirler. Yunan ve Rus Kiliselerinde bu konuda farklı görüşler bulunmaktadır.

⁷ Etiyopya Ortodoks Kilisesi, diğer dinlerin sahte (pseudepigrapha) olarak kabul ettikleri I.Enoh ve Jubileler kitaplarını kanonlarına dahil etmektedirler.

⁸ Bu metin, Daniel kitabına yapılan bir ilavedir.

⁹ Bu metin, Daniel kitabına yapılan bir ilavedir.

¹⁰ Bu metin, Daniel kitabına yapılan bir ilavedir.

¹¹ Yeremya'nın Mektubu, bazen I.Baruch kitabının altıncı bölümü olarak görülmektedir.

¹² II.Ezra, Yetmişler Tercümesi'nde I.Esdras; Vulgate'de ise III.Esdras olarak adlandırılmıştır.

A. Menkıbeler, Hayali Hikâyeler ve İbrâni Kutsal Metinleri'nin Açıklamaları

Apokrif Kitaplar'dan dokuzunun; menkıbeler, hayali hikâyeler ve İbrâni Kutsal Metinleri'nin açıklamaları adı altında ayrı bir grup oluşturdukları kabul edilmektedir. Bu dokuz kitap; *Yeremya'nın Mektubu*, *Tobit*, *Yudit*, *II.Ezra*, *Ester'e Yapılan İlaveler*, *Azarya'nın Duası ve Üç Gencin Şarkısı*, *Suzana*, *Bel ve Ejderha*, ve *I.Baruh*'tur.

1) Yeremya'nın Mektubu

Muhtemelen İbrânice veya Aramice yazılan *Yeremya'nın Mektubu*, Apokrif Kitaplar'ın en eskisidir. Yaklaşık olarak M.Ö. 100 yılına ait olan Grekçe bir nüsha 7.Kumran Mağarası'nda bulunmuştur. Bu keşif, *The Story of the Apocrypha* (Chicago 1939, s.105) adlı kitabında *Yeremya'nın Mektubu*'nun M.S. I. asırda yazıldığını söyleyen Edgar J. Goodspeed gibi düşünürlerin iddialarını çürütmüştür. Carey A. Moore (1977, 327-329), *Yeremya'nın Mektubu*'nun, M.Ö. IV. yüzyıl Filistininin sosyal yapısını yansıttığını düşünmektedir. Kitabın yazılışı ile ilgili en muhtemel tarih M.Ö. 323-100'dür; M.Ö. 300 belki de en olası tarihtir¹³. *Yeremya'nın Mektubu*'nun, Goodspeed'in iddia ettiği gibi¹⁴ İskenderiye değil de Filistin menşeli olması nisbeten daha kesindir.

Bu doküman, müstear adı Yeremya olan birine izafe edilen (cümle 1) "bir mektuptur" ve yetmiş iki veya yetmiş üç cümleden oluşmaktadır. Eser, aslında bir mektup değil, dönemin Yahudilerine, putlara tapmamalarını¹⁵ ve onlardan korkmamalarını öğütleyen ateşli bir vaaz veya ricadır. Yeremya'ya ilhâm edilen bu eser, aynı zamanda putperestliğe karşı bir polemiktir. Yeremya'nın Babil'deki sürgünlere yazdığı mektup, eserin edebî yönünü etkilemiş olabilir¹⁶.

2) Tobit

M.Ö. 180 civarında Filistin'de -Mısır'da değil¹⁷- Sami dillerinden birinde, muhtemelen Aramice yazılan *Tobit*, ilk eleştirmenlerin iddia ettikleri gibi, tarihî bir kitap değildir. *Tobit*, okuyucuya, Tanrı'nın dürüst insanlara yardım ettiğini açıklamak ve öğretmek için yazılmış hayali bir hikâyedir. Yazar, kitabını, bariz tarih hatalarıyla doldurmuştur. Mesela, Naftali Kabilesi'ni sürgüne gönderen, Şalmaneser değil (1:2), Tiglat-Pileser'di; Salmaneser'in halefi Sanherib değil (1:15), Sargon'du; Nineva, Nebukadnessar ve

¹³ Bkz. Antonius H. J. Gunneweg, *Der Brief Jeremias*, Gütersloh 1975, s.186.

¹⁴ Goodspeed, *The Story of the Apocrypha*, s.105.

¹⁵ Yeremya 10:1-16; karş. İşaya 44:9-21; Mezmurlar 115:3-8; 135:15-18.

¹⁶ Yeremya 29:1-23.

¹⁷ Krş. D. C. Simpson, in Charles, 1913, s.185.

Ahasuerus tarafından değil (14:15), Nabopolasar ve Cyaxares tarafından işgal edilmişti. Bu tip hatalar, dikkatli okuyuculara, eserin, bir tarih olarak değil de, bir halk efsanesi veya kısa bir hayali hikaye olarak tasarlanmış olabileceğini düşündürmektedir. İsrail'in yaptığı, "kendisinin, insanlara cismen değil de, bir vizyon içinde görüldüğü" (12:19) şeklindeki açıklama da, yazarın, her şeye inanan saf insanların istismar edilmesine karşı olduğunu veya bu ifadeyle meleklerle imanı yadsıyan bir teolojiyi benimsediğini gösteriyor olabilir. Yazar, İbrâni Kutsal Metinleri'nden (özellikle Tevrat ve Peygamber Kitaplarından), Pseudepigrafa'dan (*Tobit* 1:21-22; 2:10; 11:18 ve 14:10'da adı geçen *Ahiqar*'dan) ve belki de Minnettar Ölü adlı fabl'dan iktibaslar yapan eğitilmiş bir kişidir¹⁸.

Yazar, *Minnettar Ölü* ve *Tehlikeli Gelin* adlı eski halk hikâyelerini bir araya getirerek on dört bölümlük dinî bir hikâyeye oluşturmuştur. (Bu hikâyeye göre) Nineva'da Sürgün'de bulunan ve faziletli bir insan olan Tobit, İsrailoğulları'nın cesetlerini bir araya getirerek onlara şaşalı bir mezarlık yapmak suretiyle kralın öfkesini ve ölümü göze alır. (Dinî manadaki) kirliliği nedeniyle dışarıda yatmak zorunda kaldığı bir gece, bir serçenin pisliği kör olmasına neden olur. Eşi Anna ile kavga ettikleri bir gün, Tanrı'dan ölümünü ister. Aynı gün, yedi kocası da evlendiği gece ölen veya Azmodius ("yıkıcı" anlamına gelen bir şeytan) tarafından öldürülen Sara isimli bir kadın da ölmek için dua eder.

Medya'da Gabel adlı kişide bıraktığı on talant (yaklaşık 260 kilo/çev.) gümüşü hatırlayan Tobit, oğlu Tobyas'ı Gabel'e gönderir. "Ahit"e benzeyen sözleriyle Tobit, oğluna; ebeveynine ve dinî kurallara karşı görevlerini ve günlük yaşamla ilgili pratik hikmetleri öğretir. Tobyas, bir İsraili kıyafetine bürünen İsrail (anlamı, "Tanrı şifa verir") adlı melekle yola koyulur. Tobyas, bir balık yakalayıp onun ödünü, kalbini ve karaciğerini çıkarır. Bu büyü gücü ve İsrail'in tavsiye ve yardımlarıyla Tobyas, Azmodius'u öldürür. Daha sonra ikamet ettikleri evin sahibi olan Sara ile evlenir. İsrail Tobyas'ın alacaklarını toplar. Tobyas ve Sara, Tobit'in gümüşleri ve Sara'nın babasının servetinin yarısı ile Nineva'ya dönerler. Tobyas balığın ödü ile babasının gözünü iyileştirir. Servetin yarısını İsrail'e vermek isterler. Bunun üzerine İsrail, ibadet ve sadakanın servetten üstün olduğunu söyler ve Tobit ile Sara'yı iyileştirmek için Tanrı'nın, yedi melekten biri olarak kendisini gönderdiğini açıklar (3:17). Bundan sonra İsrail göğe yükselir. Tobit ve Anna güzel bir hayatın ardından öldüklerinde, (kötü şehir) Nineva'dan Sara'nın memleketi olan Ekbatana'ya göç eden oğulları tarafından gömülürler.

¹⁸ Simpson, in Charles, 1913, s. 188; Pfeiffer, 1949, s. 269-271.

3) Yudit

Yudit'in dramatik ve eğitici hikâyesi, M.Ö. 150 civarında Diaspora'da (ya da Solomon Zeitlin'in *The Book of Judith*'de {Leiden 1974 s. 32} dediği gibi Antakya'da) değil, Filistin'de İbranice olarak yazılmıştır. On altı bölümden oluşan kitap iki kısma ayrılabilir:

Yahudilerin, Asur kralı Nebukadnezar'ın generali olan Holofernes'in saldırısına uğraması (1-7. bölümler).

Tanrı'nın, Holofernes'i öldürecek olan Yudit vasıtasıyla İsrailoğulları'nı kurtarması (8-16. bölümler). Yudit; Yoel (Hâkimler 4:17-22; 5:2-31), Debora (Hâkimler 4:4-5:31) ve Ester (Ester 2:15-8:17) gibi pek çok Kitab-ı Mukaddes kahramanını hatırlatmaktadır.

Eski kısa hikâyelerin klasik bir örneği olan bu edebi şaheser, çağın Yahudilerini kötü düşmanlara karşı direnmeye ve dinî kurallara sıkı sıkıya bağlanmaya teşvik etmek için yazılmıştır (özellikle Akyor'un kehâneti ve halkın "dağlık bir bölgede" yaptığı ayin ile ilgili olarak bkz. *Yudit* 5:5-21). Tanrı'nın yardımı dinî kuralların uygulanmasına bağlıdır. M.Ö. 167 yılında gerçekleşen Makabe devriminin ilk günlerinde geliştiği için, hikâye, kendilerinden daha üstün bir askerî güçle karşılaşmalarının yanı sıra, Grek kültürünün çekiciliğine kapılmaları nedeniyle içten de zayıflayan Yahudileri cesaretlendirecekti. Tanrı, Yudit'in şarkısında "savaşları bitiren Rab" olarak nitelendirilmektedir (*Yudit* 16:2). Makabe devriminin ilk yıllarında bu düşünce, dinî kurallara uyan gayretli müminlerin temel özelliği olmuştur. Yahudiler, Yudit'in şu zafer konuşmasıyla da cesaretlendirileceklerdi: "Tanrı, bizim Rabbimiz, düşmanlarımıza karşı İsrail'i takviye etmek için hâlâ bizimledir" (*Yudit* 13:11).

4) II.Ezra (Yetmişler Tercümesinde I.Esdras, Vulgate'te ise III.Esdras)

Muhtemelen İbranice veya Aramîce yazılan bu eser, özellikle Ezra'nın tamamı, II.Tarihler 35:1-36:23 ve Nehemya 7:38-8:12 gibi Tanah metinlerin yeniden kaleme alınması sonucu oluşmuştur. Tarihini tespit etmek oldukça zor olsa da, eserin M.Ö. ikinci asrın sonlarına doğru veya M.Ö.150-100 yılları arasında yazıldığını söylemek mümkündür. Kitabın, M.S. 100 yılından önce yazıldığı ise kesindir. Josephus Flavius, *Jewish Antiquities* adlı eserinde, M.Ö. 621-398 yılları arasındaki dönem için kaynak olarak, Yetmişler Tercümesi'yle paralellik göstermeyen *II.Ezra*'yı kullanmıştır (özellikle 11.1.1-11.5.5).

II.Ezra, Apokrifâ içinde Tanah'a en yakın kitap olarak görülmekle birlikte, yine de Tanah'a uymayan bir bölüm içermektedir. Herhangi bir Tanah metnine dayanmayan bu bölüm 3:1-5:6 arasındaki kısımdır ve önceki bir Babil hikâyesinden

uyarlanmış olabilir. *II.Ezra*, üç genç koruma görevlisinin; şarap, kral ve kadından hangisinin daha güçlü olduğunu belirleme teşebbüsünden sonra düzenlenen büyük bir şöleni anlatmaktadır. Bölümün sonuna doğru bu üç unsura bir dördüncüsü eklenir (4:33-41; ayrıca 4:13b) ve “kadın” yerine “hakikat” geçer ve bu bölüm, sorunun cevabını “kadın’dan “hakikat”e çevirir ve şu Yahudi beyanının desteklemek için bir Yahudi editörün ilave yaptığını gösteren bütün ipuçlarını içerir: “Hakikat yücedir ve hepsinden daha güçlüdür” (krş. Vulgate: “Magna est veritas et praevallet”).

Kitabın dokuz bölümünün ne amaçla yazıldığı belli olmasa da, bazı hususlar dikkat çekmektedir. Yazar, Ezra’yı yüceltmekte ve ondan “büyük kâhin” diye söz etmektedir (9:40, 49); Mabel ve Mabel kültüne önem vermektedir. Mabel’e ve Mabel kültüne verilen önem, Mabel ile ilgili cümlelerde ve yukarıda anlatılan hikâyede tartışmayı kazanan Zerubabel övülürken görülmektedir. Zerubabel hikâyenin kahramanları arasında adı zikredilen tek kişidir (4:13; 4:13b editörün ilavesidir). Zerubabel, kral Darius ile yakın bir ilişki kurmuş, kral da onu, “en akıllı kişi” diyerek övmüş (4:42) ve Mabeli tekrar yapmasını sağlayarak ödüllendirmiştir¹⁹.

5) Ester’e Yapılan İlaveler

Ester’e Yapılan İlaveler, müstakil bir kitap değil; Ester kitabının Grekçe versiyonuna yapılan altı uzun ilavedir:

Mordekay’ın rüyası ve onun kral Asuerus’a (Artahşasta’ya) yapılacak olan suikasti ortaya çıkarması (1:1a-1r veya 11:2-12:6).

Asuerus’un, Yahudilerin yok edilmesini emreden mektubu (3:13a-13g veya 13:1-7).

Mordekay ve Ester’in duaları (4:17a-17z ve 5:2a-2b veya 13:8-15:16).

Ester’in kral önünde güzel ve başarılı bir konuşma yapması (5:1a-1f, 5:2a-2b veya 15:1-16).

Asuerus’un, önceki emrini iptal eden ve Yahudileri öven ikinci mektubu (8:12a-12x veya 16:1-24).

Mordekay’ın rüyasının yorumu (10:3a-31 veya 10:4-11:1).

Yaklaşık olarak 107 cümleden oluşan bu ilaveler, İbrani Kutsal Metinleri içinde bulunmamaktadır.

İlaveler’in dördünün, İbranice yazıldığı düşünülmektedir; ancak mektup olarak kaleme alınan “b ve e” ilaveleri, muhtemelen Grekçe yazılmıştır²⁰. Günümüzde bilim adamları, (“Ptolemy’nin ve Cleopatra

¹⁹ Bkz. Myers, 1974, s. 8-15.

²⁰ Moore, 1977, s. 155.

iktidarının dördüncü yılında ... önceki Purim Mektubu ... Kudüs'te (yaşayan Mısırlılar'dan biri olan) Ptolemy'nin oğlu Lisimakus tarafından tercüme edildi", 31 veya 11:1) ifadelerine dayanarak *İlaveler*'in, M.Ö. 114 yılından önce Kudüs'te tamamlandığını kabul etme eğilimindedir. Moore ise (1977, s. 161, 165-167), ikna edici bir şekilde olmasa bile, "b ve e" ilavelerinin, M.Ö. 114 yılından sonra İskenderiye'de yazıldığını iddia etmektedir. İbranice kısımların (a, c, d ve f) ne zaman yazıldığı ise hâlâ tartışılmaktadır. Hans Bardtke, *İlaveler*'in, M.Ö. 167-161 yılları arasında yazıldığını iddia etmektedir; zira *II. Makabeler* 15:36'da "Mordekay Günü"nden bahsedilmektedir; bu da muhtemelen *İlaveler*'den sonra olmuştur. Ayrıca Mordekay Günü'nde yapılan kutlama, Nikanor'un M.Ö. 161 yılında yenilmesi ve öldürülmesi üzerine düzenlenmiştir²¹.

Bu hayal mahsulü ilavelerin ne amaçla yazıldığı açıktır. İlk ve en önemli amaç, Ester'de kısaca değinilen dinî konuları olgunlaştırmaktır. İkinci amaç, hikâyeye renk ve detay katmaktır. Üçüncü amaç ise Yahudiliği savunmaktır (özellikle "e ve f"ye bakınız): "Biz Yahudilerin asla kötülük yapmadıklarını görüyoruz. Onlar en mükemmel kanunlarla yönetilmektedirler. Bu sebeple Yahudilerin kendi kanunlarıyla yaşamalarına izin veriniz".

6) Azarya'nın Duası ve Üç Gencin Şarkısı

Daniel kitabına yapılan üç ilave Apokrifta içinde yer almıştır. Bunlardan ikisi, "Suzana" ile "Bel ve Ejderha" müstakil kitaplardır. Üçüncü ilave olan Azarya'nın Duası'nın ise, *Ester'e Yapılan İlaveler* gibi, Daniel kitabına dahil edilen altmış sekiz cümle olarak görülmesi gerekmektedir. Yetmişler Tercümesi'nde bu cümleler, 3:24'den başlayıp 3:90'a kadar sürmektedir.

Zikredilen üç ilave de muhtemelen İbranice veya Aramice yazılmıştır. Önceki bilim adamlarının Grekçe yazıldığı yönündeki iddiaları yanlıştır. *İlaveler*'in tarihini tespit etmek zordur; günümüzdeki halleriyle bu ilaveler, Daniel kitabının yazıldığı M.Ö. 164/5 tarihinden sonra kaleme alınmış olmalıdır. Özellikle *Bel ve Ejderha*'nın, M.Ö. I. Asrın ilk yıllarında yazılmış olabileceğini kabul ediyor olsak da, M.Ö. 164/5-100 arasındaki bir tarih, üç ilave için de en muhtemel tarih gibi görünmektedir. Belki üç ilave de farklı zamanlarda yazılmıştır. Üç ilavenin tamamının veya bir kısmının, orijinal metinde, Yetmişler Tercümesi'nde bugün buldukları yerden farklı bir yere uygun düşmesi de mümkündür. M.Ö. II. yüzyılda İbranice'de, muhtemelen birbirine rakip iki Daniel versiyonu vardı. Bunlardan birisi, bugün İbrani Kutsal Metni'nde (Masoretik

²¹ Bardtke, Hans, *Historische und legendarische Erzählungen: Zusätze zu Esther*, Gütersloh 1973, s.27

Metin) yer alan nüsha; diğeri ise sonraki döneme ait İbranice nüshadır ve Grekçe'ye tercüme edilmiştir (Günümüzde Grekçe tercümenin tashih edilmiş iki nüshası bulunmaktadır: Yetmişler Tercümesi ve "Theodotion").

Burada iki konunun üzerinde durmak gerekmektedir. Birincisi, bu ilaveler, Daniel kitabı göz önünde bulundurulmadan yazılmış olabilir. Moore (1977, s. 26-29), Azarya'nın Duası kitabının bölümlerinin Mabed'de veya sinagogdaki liturjilerden geldiğini, Suzana ile *Bel ve Ejderha*'nın ise, temelde, Daniel peygamber ile hiçbir ilgisinin olmadığını iddia etmektedir (özellikle s.26 ve 109). İkinci olarak, Moore'un bu iddiası dikkatli tetkiklere ihtiyaç duymaktadır; ayrıca bugün artık *İlaveler*'in, Daniel kitabı ile ilişkili olduğu ve Ölü Deniz Yazmaları, arasında bulunan önceki döneme ait bilinmeyen dokümanlarda, özellikle Nobonidus'un Duası'nda (4QPsDan ara-c; karş. 4QPsDan Aa, 4QPrNab ar) açıklanan Daniel dönemi çerçevesinde anlaşılması gereği ortaya çıkmıştır. *İlaveler*'in, Filistin menşeli olması en yakın ihtimal olarak görünmektedir.

İbranice yazıldığı açıkça görülen²² Azarya'nın Duası, Tanrı'nın bir ve daima adil olduğu üzerinde durmaktadır. Daniel kitabına yapılan bu ilave, kötü krallar ve onların altın putları yerine, üç şehide ve onların duadaki samimiyetlerine odaklanmaktadır.

7) Suzana

Suzana'nın altmış dört cümlelik renkli hikâyesi, temelde, Daniel döneminden bağımsız ve belki de Daniel kitabından oldukça önce yazılmıştır. Kitap, duş alırken, cinsel arzularla kendisine yaklaşan iki nüfuz sahibi adamın isteklerini reddettiği için bir kadının nasıl hapse düştüğünü anlatmaktadır. Suzana'nın attığı çığlık ve tecavüze yeltenen adamların yalanları kadının mahkemeye sevk edilmesine neden olmuştur*. Suzana'nın kaderi mahkemede belirlenmiş; halk ve yargıçlar kendisini dinlemeden mahkum etmişlerdir. Recmedilmeye götürülürken Tanrı onun feryadını işitmiş (cümle:44) ve Daniel isimli bir genç, yargıçtan, kadına karşı ithamda bulunanların suçlamalarının çapraz bir biçimde tekrar gözden geçirilmesini istemiştir. Hikâye, Tanrı'nın inançlı ve faziletli bir kadına nasıl yardım ettiğini göstermekte ve Daniel'in Tanrı hikmetine sahip olduğunu açıklamaktadır. Ancak bu hikâye, M.Ö. II. Asırda mahkemelerde şahitlerin, gizli bir şekilde, çapraz ifadelerinin alındığı

²² Bkz. Otto Plöger, *Zusatze zu Daniel*, Gütersloh 1973, s.68.

* Hikâyeye göre Suzana'yı taciz eden kişiler yargıçtı ve cinsel isteklerini reddettiği takdirde Suzana'yı mahkemede suçlu durumuna düşüreceklerdi. Suzana onların isteğini reddetmiş ve bağırarak yardım istemiştir. Bunun üzerine yargıçlar, Suzana'yı zina ederken gördüklerini söylemişler ve mahkemeye sevk etmişlerdir (çev).

ve Helenistik dönem Yahudiliğinde mahkemelerde bireylere (hatta kadınlara bile) birinci sınıf bir mevki verildiği iddialarını dile getirmemize olanak vermektedir.

8) Bel ve Ejderha

Kırk iki cümlelik bu hikâye iki farklı rivayeti içermektedir. Birincisi, detektif hikâyelerinin ilk örneklerinden biridir ve Daniel'in, bir mabedin zeminine serptiği küllerdeki ayak izlerinden hareketle, rahiplerin, rahiplerin eş ve çocuklarının, Babil'in putu olan Bel'e sunulan yiyecekleri yediklerini krala açıklamasını anlatmaktadır. Bu olay üzerine aldatıldığını anlayan kral öfkelenmiş ve rahiplerin kullandığı gizli kapıları gördükten sonra onların öldürülmesini emretmiştir. Daniel'e, putu ve tapınağı yıkması emredilmiştir. İkinci hikâye, Daniel'in, ejderha şeklinde yapılmış olan bir putu kırmasını ve bundan dolayı bir aslan inine atılmasını konu edinmektedir. Daniel aslandan kurtulur ve bir meleğin yardımıyla bir anda Babil'e gelen Habakkuk, Daniel'e yiyecek getirir. Kral Daniel'i başışlar ve onun düşmanlarını vahşi hayvanların bulunduğu bir çukura atar. Kralın şu sözü, bu hikâyelerin maksadını göstermesi açısından önemlidir: "Sen, Daniel'in Tanrısı, yücesin ve senden başka ilah yoktur". Bu hikâyelerde Tobit ve Yudit'ten pek söz edilmemektedir; zira hikâyelerin amacı, putperestliğin yerilmesi ve sadece Tanrı'ya ibadet etmenin öneminin vurgulanmasıdır.

9) I. Baruh

O.C.Whitehouse (in Charles, 1913, s. 572-573), *I.Baruh*'un Grekçe yazıldığını iddia etmiştir; ancak onun editörü R.H.Charles, kitaba önemli bir dipnot eklemiş (s. 573-574) ve *I.Baruh* kitabının İbranice yazıldığını açıklamıştır. Çağdaş bilim adamları, bu metnin en azından bazı kısımlarının İbranice yazıldığını, diğer kısımların ise İbranice veya Grekçe yazıldığı sonucuna ulaşmışlardır. Bugünkü haliyle ne zaman yazıldığı kesin olarak bilinmemekle birlikte, *I.Baruh*'un, M.Ö. birinci veya ikinci asırdan günümüze geldiği konusunda yaygın bir kabul vardır. *I.Baruh*'un M.S. 70 yılından sonra yazıldığını söyleyen W.O.E.Oesterley²³ ve Whitehouse (in Charles, 1913, s.260) kesinlikle yanılmaktadır. Kitap muhtemelen Filistin menşelidir.

Bu metin değişik parçalardan oluşur: 1:1-3:8, Kudüs'ün yıkılmasından sonra günahların itirafını ve Tanrı'dan af dilenmesini içeren bir nesirdir²⁴; 3:9-4:4, başka bir yazar tarafından kaleme alınan ve hikmeti öven bir şiiirdir²⁵; 4:5-5:9, muhtemelen ikinci yazar

²³ *An Introduction to the Books of the Apocrypha*, New York 1935, s. 260.

²⁴ Krş. Tesniye 28-32; Daniel 9:4-19.

²⁵ Krş. Ben Sira 24; Eyüb 28:12-28.

tarafından yazılmıştır ve Kudüs mateminin nasıl duyulduğunu anlatmaktadır. David G. Burke, *The Poetry of Baruch: A Reconstruction and Analysis of the Original Hebrew Text of Baruch 3:9-5:9* (Chico, California, 1982) adlı eserinde ikinci bölümün, yani hikmet üzerine şiirin, kitabın en eski kısmı olduğunu ve M.Ö. 180-100 yılları arasında bir zamanda yazıldığını iddia etmektedir. Burke, adı geçen eserinde, 3:9-4:4 arasında yer alan kısmın İbranice aslını yeniden ortaya çıkarmaya da çalışmıştır. Bu doküman, Helenistik dönem Yahudi teolojisinin bir örneğidir; bununla birlikte mesih, eskatolojik veya apokaliptik düşünceler, dirilişe iman ile ilgili göndermelerin ve düalizme ilişkin izlerin kitapta bulunmaması dikkat çekmektedir.

B. Bilgelik ve Felsefe Literatürü

Apokrifa'da yer alan iki kitap Helenistik dönem Yahudiliğinin bilgelik edebiyatına aittir. Her ikisi de tek yazarlı olan bu iki kitap birbirlerinden oldukça farklıdır. İbranice yazılan *Ben Sirak*, Filistinli, hatta belki de Kudüslü muhafazakâr ve gelenekçi bir yazarın kaleminden çıkmıştır. Grekçe yazılan *Süleyman'ın Bilgeliği* kitabı ise Yahudilere ait olmayan düşünce ve felsefelerle tamamen açık olan liberal bir düşünürün eseridir; bu tavır, belli bir oranda, İskenderiyeli *Philo Judaeus*'a ve *IV.Makabeler'e* benzemektedir. Kitap, Mısır'da ve muhtemelen İskenderiye'de yazılmıştır.

1) Ben Sirak

Yazar, kitabını, yaklaşık olarak M.Ö. 180'li yıllarda çağının Yahudilerine hitaben yazmıştır. Kitabın, 39:27-43:30 arasındaki kısımlarının İbranice orijinal dokümanları, 1964 yılında Masada'da doğu kazamat²⁶ duvarının içinde bulunmuştur. Bu yirmi altı deri fragman, M.S. 74 yılından öncesine ait olmalıdır; zira Masada bu tarihte yıkılmıştır. Paleografik açıdan bakıldığında bu metinler, Makabe hanedanlığının ortalarında veya sonlarında, yani M.Ö. 125-25 yılları arasında yazılmıştır²⁷. *Ben Sirak*'ın Kumran fragmanları da (2Qsir) hemen hemen aynı tarihlidir ve Makabe hanedanlığının sonlarına veya Herodes döneminin ilk yıllarına aittir²⁸. *Ben Sirak*'ın 51. bölümünün İbranice metni de (11QPsaSirach)²⁹ M.S. birinci asrın ilk yarısına ait olan bir Kumran yazmasında bulunmuştur. Bu durumda *Ben Sirak*'ın M.Ö. birinci asırdan önce yazıldığı kesinlik

²⁶ Kazamat: silah odası, istihkâm bodrumu (çev.).

²⁷ Fragmanların tıpkı basımı için bkz. Yigael Yadin, *Ben Sira Scroll from Masada*, Kudüs 1965, s. 75.

²⁸ Bkz. M. Baillet, in *Les "Petites Grottes" de Qumran*, Oxford 1962, s. 75.

²⁹ Bkz. J. A. Sanders (ed.), *The Psalms Scroll of Qumrân Cave 11*, Oxford 1965, s. 79-85.

kazanmış olmaktadır. Üstelik İbranice asıl metin, Mısır'da M.Ö. 132 yılından hemen sonra *Ben Sirak*'ın torununun yaptığı Grekçe tercümeden (Yetmişler Tercümesi) de öncedir³⁰. Sonuç olarak pek çok bilim adamı, eser için, M.Ö. 180 civarında bir tarih vermektedir ve bu da doğru görünmektedir; zira 50:1-24 arasında yazar, Şimon'dan (Şimon II, M.Ö. 219-196) sanki yeni ölmüş gibi söz etmektedir³¹.

Elli bir bölümden oluşan *Ben Sirak*, Yahudiliği savunmakta ve Grek dini ve kültüründen gelen saldırılara cevap vermektedir. Eserde bilhassa, Hikmet'in başka milletlerde değil Yahudilerde olduğuna işaret edilmektedir (24:1-12). Bu uzun ve büyük eserin belli başlı özellikleri şunlardır: Yazar, her şeyi bilen (42:18), ezeli ve ebedi (18:1), kutsal (23:9), adil (35:12-13), bağışlayıcı (2:11; 48:20; 50:19) ve bir olan Allah'a inanmaktadır (mutlak monoteizm, 36:1-5). *Ben Sirak*, ahireti (17:27-28) ve bir oğul vasıtasıyla ölümsüzlüğün elde edileceği düşüncesini savunmaz (30:4). Günah, bir kadınla başlamış (25:24) ve böylece ölüm ortaya çıkmıştır. Asli günah veya kader düşüncesine değinmeyen yazar, daha ziyade insanın dinî kurallara uymak için sahip olduğu temel özgürlük üzerinde durmaktadır; zira dinî kurallara uyma eğilimi (15:14) insanın fitratında vardır³². Yazar, Mabed'e ve rahiplere saygı göstermekte (45:6-25) ve dinî kuralları yüceltmektedir (9:15). Hikmet hem ilahidir hem de tecessüm etmiştir (24:3-5). *Ben Sirak*'ta, meleklerle ve bir mesihin geleceğine dair bir inanç yer almamaktadır.

G.H.Box ve W.O.E.Osterley, *Ben Sirak*'ın, "orijinal formu içinde, Sadukiler'in bakış açısını yansıttığını" iddia etmektedirler (in Charles, s. 283). Günümüzde ise bilim adamları, *Ben Sirak* kitabı ile Sadukiler arasında bir ilişki kurma konusunda oldukça isteksizdirler. *Ben Sirak*'taki pek çok düşüncenin, Josephus'un Sadukiler'e atfettiği görüşlerle (*Antiquities*, 18:1) benzer olduğu doğrudur; ancak bu, *Ben Sirak*'ı Sadukiler'in yazdığını ispat eder mi? bir Saduki dokümanının, Kumran ve Masada'da bulunmuş olması mümkün olabilir mi?

2. Süleyman'ın Bilgeliği

Yahudi olmayanlara hitaben, muhtemelen M.S. birinci asrın ilk yarısında³³ veya M.Ö. 100 yılı gibi daha erken bir tarihte³⁴ yazılan bu

³⁰ Bkz. Ben Sira'nın torunu tarafından yazılan Ben Sira Girişi. Burada Mısır kralı Ptolemi Eurgetes'in (Ptolemy III, M.Ö. 282-221) otuz sekiz yıl süren hükümdarlığından söz edilmektedir.

³¹ 50:24'ün İbranicesine dikkat ediniz: Ye'amen 'im Shim'on hasdo. Bkz. Moses H. Segal, *Sefer ben Sira' ha-shalem*, Kudüs 1958, belirtilen cümle.

³² Şu önemli açıklamaya bkz. E. E. Urbach, "Sin and Death", *The Sages: Their Concepts and Beliefs*, 2 cilt, Kudüs 1979, cilt: 1, s. 420-422.

³³ Winston, 1979, s. 20-25.

³⁴ Pfeiffer, 1949, s. 327; Metzger, 1957, s. 67.

kitap, Grek felsefesi ve Mısır'ın entelektüel düşüncesi ile kadim İsrail ve Yahudi hikmet edebiyatı geleneğinin şaşırtıcı bir terkiibini vermektedir. Kitapta, Yahudiliğe ait olmayan düşünceler, sık sık, önceki Yahudi perspektifinin yerini almaktadır; meselâ, Metzger (1957, s. 75) ve Chrysostome Larcher³⁵ gibi pek çok bilim adamının da haklı olarak belirttiği üzere, *Süleyman'ın Bilgeliği* kitabında Yahudiliğe ait olan bedeninin dirilmesi düşüncesi³⁶ değil, ruhun ölümsüzlüğüne ilişkin Platoncu anlayış bulunmaktadır³⁷. *Ben Sirak*'ta da görüldüğü gibi, Yahudi düşüncesine göre hikmet tecessüm etmiş; hatta şahsi olarak ortaya çıkmıştır (7:21-8:21). Winston (1979, s. 4) kitabı üç bölüme ayırmaktadır: Hikmet'in verdiği ebedilik hediyesi (1:1-6:21), Hikmet'in tabiatı, gücü ve Süleyman'ın Hikmet'i istemesi (6:22-10:21), (Mısır'dan) Çıkış'ta Hikmet (11:1-19:22). Winston'a göre kitabın, ilâhi rahmet (11:15-12:22) ve putperestlik (13:1-15:19) hakkında iki de ilavesi vardır.

C. Yarı-Tarihî Kitaplar

Birinci ve İkinci Makabeler Kitaplarını, tarihî kitaplar diye adlandırmak âdet olmuştur. R.H.Charles (1913), bu iki kitaba *II.Ezra* (Vulgate'de *III.Esdras*) ve *III.Makabeler*'i de ilave etmiş ve hepsini "Tarihî Kitaplar" adı altında toplamıştır. Charles; *Tobit* ve *Yudit*'i "Ahlâki bir Amaç için Yazılmış Yarı-Tarihî Kitaplar" başlığı altına yerleştirmiştir. Günümüzde *Tobit* ve *Yudit*'i, Hayali ve eğitici kitaplar olarak görmekteyiz. I.Makabeler ve özellikle de *II.Makabeler*'e ise, "Yarı Tarihî Kitaplar" ifadesinin dışında izafe edilebilecek daha güzel bir tabir yoktur.

1) I.Makabeler

I.Makabeler'in on altı bölümü, Filistin'de (muhtemelen Kudüs'te), M.Ö. ikinci asrın sona ermesinden kısa bir süre önce İbranice olarak yazılmıştır. Kitap, Makabeler'in askeri kahramanlıklarını ve Antiochus IV Epiphanes'in (175-164) istilasından ve Mattathias'ın paganizme karşı yürüttüğü büyük mücadeleden başlayarak, John Hyrcanus I'in hükümrana kadar Yahudiliğin tarihini hikâyeye etmektedir. Jonathan A. Goldstein'in de (1976) önemle belirttiği gibi, *I.Makabeler*'in yazarı, güçlü teolojik görüşlere sahiptir; ateşli bir Makabe taraftarı olan yazar, ölümsüzlük ve dirilişe inanma konusunda sessizdir (muhtemelen bunları reddetmektedir). *II.Makabeler*'in yazarının tersine, şehadetin (şehit olmanın) Tanrı'nın yardımına vesile olacağına inanmamakta ve

³⁵ *Étudessur le livre de la Sagesse*, Paris1969, s. 43, 91, 104.

³⁶ Bkz. *II.Makabeler* 14:37-46.

³⁷ "Fakat faziletli ruhların beklentisi ölümsüzlüktür" (3:1-19, özellikle 1-4. cümleler); karşı. 1:15; 5:15; 8:13-20.

Babilliler'in on iki ay esasına dayanan güneş takvimini kabul etmektedir.

2) II.Makabeler

Kimin derlediği bilinmeyen *II.Makabeler* kitabının onbeş bölümü, Kireneli Jason (*II.Makabeler* 2:19-32) tarafından kaleme alınan (ve bizim için “dokunaklı tarih” türünün yegane örneği olan) beş ciltlik kayıp eserin bir özeti niteliğindedir³⁸. Bu özet de olmasa, Kireneli Jason hakkında hiç bilgi sahibi olamayacaktık. *II.Makabeler*'i özetleyen kişi, eserini, M.Ö.124 yılından hemen sonra veya M.Ö. birinci asrın ilk yıllarında, eğitilmiş ve bilgili bir Yahudi okuyucu kitlesi için İskenderiye'de -veya Kudüs'te- Grekçe olarak yazmıştır.

Jason'un, Kudüs Mabedi'nin kutsallığını vurgulayan hacimli kitaplarının özeti mahiyetindeki bu eser³⁹, temelde *I.Makabeler*'den farklıdır. Eser, bedeninin dirilmesine ilişkin Yahudi inancının en güzel örneğini yansıtmaktadır⁴⁰. Yazara göre, inançlı müminlerin şehit olmaları, Tanrı'nın yardımına ve askeri zaferlere vesile olmaktadır⁴¹. Mucizeler en büyük olaylar olarak açıklanmaktadır.

II.Makabeler kitabına göre, *I.Makabeler* ile Jason'un kitabı arasındaki en önemli fark, belki de, *I.Makabeler* kitabının Makabe hanedanlığını meşrulaştırması, Jason'un kitabının ise bu konuda menfi bir tavır takınmasıdır⁴². Robert Doran, *Temple Propaganda: The Purpose and Character of II.Maccabees* (Washington 1981) adlı eserinde *II.Makabeler*'in yazarının; Makabeler'in son döneminde ücretli asker kullanılmasını kabul etmediği ve askeri zaferleri Makabeler'e değil de Tanrı'ya izafe ettiği için Makabe aleyhtarı olduğunu belirtmektedir.

II.Makabeler'in büyük bir bölümü (3:1-15:36), genel olarak, “Özet” diye adlandırılmaktadır. Özet, M.Ö. 180'li yıllardan başlayarak Yahudi tarihini içermekte ve bu bağlamda baş rahip III.Onias'a (ö. M.Ö. 170) ve Nicanor'un 161 yılında mağlup olup öldürülmesine büyük bir önem verilmektedir. Dolayısıyla, Özet'in konuları, *I.Makabeler* 1:10-7:50'de anlatılanlara karşılık gelmektedir.

II.Makabeler'in başlangıcında yer alan iki mektup, Özet'ten oldukça farklıdır. İlk mektup (1:1-10a), Charles Cutler Torrey (1945, s.78-79) ve Jonathan A. Goldstein'in (1976, s.35) belirttiği gibi, muhtemelen (dönemin resmi haberleşme diline uygun bir) İbranice

³⁸ II.Makabeler 2:19-32.

³⁹ Bkz. Bickerman, Elias, *The God of the Maccabees*, Leiden 1979, s.21.

⁴⁰ Bkz. II.Makabeler 7:1-42; 12:43-45; 14:37-46.

⁴¹ II. Makabeler 7:37-38; 8:3-7.

⁴² Bkz. II.Makabeler 10:19-23; 12:39-43; Goldstein, s.27-34.

veya Aramice ile yazılmıştır. Bu metin, Kudüs'te bulunan Yahudi yetkililerin, Mısır'daki Yahudilere yazdığı orijinal bir mektup görünümündedir (*II.Makabeler* 1:1). Mektup M.Ö. 124 yılından gelmekle birlikte, 7 ve 8. cümlelerde M.Ö. 143/2 yılına ait başka bir mektuptan iktibas yapmaktadır. Mektubun amacı, Hanuka'yı kusursuz bir şölen yapmak için teşvik etmek (9. cümle) ve Goldstein'in iddia ettiği gibi (1976, s.35), Onias'ın Leontopolis'teki mabedine karşı propaganda yapmaktır.

İkinci mektup (1:10b-2:18) hakkında uzmanlar hâlâ tartışmaya devam etmektedir. Muhtemelen bu mektubun hiçbir parçası gerçek değildir⁴³ ve Aramice yazılmamış olması da olasıdır⁴⁴. Bu mektup, büyük bir ihtimalle Grekçe yazılmıştır ve otantik değildir⁴⁵. Bu sahte mektup ve onun muhtemel menşei için kesin bir tarih verilememektedir; bazen M.Ö. 103'e kadar geriye götürülmekte⁴⁶, bazen de M.Ö. 60 yıllarına ait olduğu kabul edilmektedir⁴⁷. Mektup ya Kudüs'teki ya da İskenderiye'deki Yahudilere aittir.

Goldstein'e göre (1976, s.36) her iki mektup da, Oniad karşıtı bir propaganda içermektedir ve bu mektuplar M.Ö. 77-78 yıllarından kısa bir süre sonra bir ayin metni oluşturmak için Özet'in başlangıç kısmına yerleştirilmiştir. Yeni ayin metninin, Hanuka merasimine uygun olacağı ve Ester'in Purim'de okunduğu gibi onun da bu festivalde okunacağı düşünülmüştür.

Özet yazarının kimliğini tespit etmek zordur. Bu yazar, sadece, Mektuplar'a ya da Kreneli Jason'a ait olmayan 2:19-2:32 ile 15:37-39 arasında kalan kısımları yazmıştır.

Bu nedenle *II.Makabeler*, M.Ö. ikinci yüzyıldaki Yahudi tarihinin nebevî bir perspektifle yeniden hikâye edilmesinden ibarettir. Teolojinin, tarihi bu şekilde değiştirmesi, Makabelerle ilgili tarihî olayların yeniden yazılmasında *I.Makabeler*'in daha güvenilir olduğunu düşündürmektedir.

⁴³ Farklı bir görüş için bkz. Arnaldo Momigliano, *Prime linee di storia della tradizione Macbaica*, Amsterdam 1968, s.81-94.

⁴⁴ Farklı bir görüş için bkz. Torrey, 1945, s.78-79.

⁴⁵ Goldstein, 1976, s.36; Martin Hengel, *Judaism and Hellenism*, Philadelphia 1974, I/100, II/69; Christian Habicht, *Historische und legendarische Erzählungen: 2.Makkabäerbuch*, Gütersloh 1976, s.170, 199-207.

⁴⁶ Goldstein, 1976, s.36.

⁴⁷ Bickerman, *Studies in Jewish and Christian History*, Leiden 1980, s.136-158.

PSEUDEPİGRAFA

“Pseudepigrafa” terimi, Emil Kautzsch editörlüğünde Almanca olarak yayımlanan *Die Apokryphen und Pseudepigraphen des Alten Testaments* (Tübingen 1900) ve R.H.Charles editörlüğünde İngilizce olarak yayımlanan *The Apocrypha and Pseudepigrapha of the Old Testament* (Oxford 1913) adlı külliyatlardan alınan seçme yazılardan, dikkatsizlik sonucu ve yanlış olarak elde edilmiştir. Charles’ın eseri, Kautzsch’in koleksiyonunun tamamını içerir ve ayrıca dört ilave yazıya da sahiptir. Bu ilaveler: *II.Enoh*, bir Saduki kitabı olan *Ahiqar*, ve *Pirkē Aboth*’dur. Son iki eserden birincisi Ölü Deniz Yazmaları, diğeri ise rabbilerin yazıları arasında yer almaktadır. Eski yazarların, özellikle de Alexander Polyhistor’un (yaklaşık olarak M.Ö. 112-30’lu yıllar) adını zikrettiği Yahudilere ait kayıp on üç kitabı içeren bir Ek’in yanı sıra, toplam sayısı elli ikiyi bulan diğerk bütün kitaplar ve daha fazlası, James H. Charlesworth’un editörlüğünde iki cilt olarak yayımlanan *The Old Testament Pseudepigrapha* (Garden City, N.Y., 1983-1984) adlı eserde yer almaktadır.

The Old Testament Pseudepigrapha içinde bulunan elli iki önemli doküman –ki bunlar kutsal yazılar kanonu değil, M.Ö.200-M.S.200 yılları arasında Yahudi ve Hıristiyanlarca yazılan yazıların çağdaş bir koleksiyonudur- beş gruba ayrılabilir:

Apokaliptik edebiyat ve bununla ilgili eserler,

Ahitler. Bunlar bazen apokaliptik parçalar da içermektedir.

Kitab-ı Mukaddes hikâyelerinin ve başka kıssaların açıklamaları,

Bilgelik ve felsefe literatürü,

Dualar, mezmurlar ve kasideler (Tablo 2’ye bakınız).

Pseudepigrafa külliyatını, bu oldukça kısa makalenin sınırları içinde ele almak, her bir kategoriye kısaca ve ana hatlarıyla açıklamayı gerektirmektedir.

Tablo 2:
Pseudepigrafa

**Apokaliptik Edebiyat
ve Bununla İlgili Eserler**

1. Enoh'un Habeşçe Apokalipsi (I.Enoh)
2. Enoh'un Slavca Apokalipsi (II.Enoh)
3. Enoh'un İbranice Apokalipsi (III.Enoh)
4. Peygamber Kehânetleri
5. Shem Risalesi
6. Hezekiel'in Apokrifi.
7. Zephaniah'ın Apokalipsi.
8. Ezra'nın Dördüncü Kitabı
9. Ezra'nın Apokalipsi
10. Ezra'nın Vizyonu
11. Ezra'nın Soruları
12. Ezra'nın Vahyi
13. Sedrach'ın Apokalipsi
14. Baruh'un Süryanice Apokalipsi (II.Baruh)
15. Baruh'un Grekçe Apokalipsi (III.Baruh)
16. İbrahim'in Apokalipsi
17. Adem'in Apokalipsi
18. Eliya'nın Apokalipsi
19. Daniel'in Apokalipsi

Ahitler

1. On İki Patriyark'ın Ahitleri
2. İbrahim'in Ahidi
3. İshak'ın Ahidi
4. Yakub'un Ahidi
5. Eyüb'ün Ahidi
6. Musa'nın Ahidi
7. Süleyman'ın Ahidi
8. Adem'in Ahidi

**Kitab-ı Mukaddes'e Ait Rivayet-
lerin ve Başka Kıssaların
Açıklamaları**

1. Aristeas'ın Mektubu
2. Jubileler
3. İşıya'nın Şهادeti ve Göğe Yükselmesi
4. Yusuf ve Asena
5. Adem ve Havva'nın Hayatı
6. Pseudo-Philo
7. Paygamberlerin Hayatları
8. Yakub'un Merdiveni
9. Baruh'un Dördüncü Kitabı (IV.Baruh)
10. Yannis ve Yambris
11. Rechabites'in Hikâyesi
12. Eldat ve Medat
13. Yusuf'un Hikâyesi

Bilgelik ve Felsefe Literatürü

1. Ahiqar
2. III.Makabeler
3. IV.Makabeler
4. Pseudo-Phocylides
5. Süryanice Menander

Dualar, Mezmurlar, Kasideler

1. Davud'un Mezmurlarına Beş İlave (Mezmurlar 151-155)
2. Menaşşe'nin Mezmurları
3. Süleyman'ın Mezmurları
4. Helenistik Sinagog Duaları
5. Yusuf'un Duası
6. Yakub'un Duası
7. Süleyman'ın Kasideleri.

A. Apokaliptik Edebiyat ve Bununla İlgili Eserler

On dokuz pseudepigrafik eser bu gruba dahil edilebilir. Bu eserler, sırasıyla üç döneme aittir:

İlk dönem Yahudilik tarihinde bir dönüm noktası olan Romalıların Kudüs'ü yakmasından önceki dönem (M.Ö.250-M.S.200). *I.Enoh*, *Peygamber Kehânetleri*'nin bazı kısımları, *Hezekiel'in Apokalipsi* ve muhtemelen *Shem Risalesi* bu döneme aittir.

M.S. 70 yılının ardından Yahudilik'te pek çok dini düşünce tarzı neredeyse tamamen yok oldu; zira dindar Yahudiler, büyük bir üzüntü ile, Mabed'in kaybedilmesine matem tutmakta ve mağlubiyetlerinin sebebini düşünmekteydiler. *IV.Ezra*, *II.Baruh*, *III.Baruh* ve *İbrahim'in Apokalipsi*, teodise konusuna çok önem vermiştir. *IV.Ezra*'nın yazarı hayli kötümserdir ve yaşadığı pişmanlığı dindirecek herhangi bir umut ışığı görememektedir. *II.Baruh*, *IV.Ezra*'ya nispetle daha iyimserdir; ona göre Mabed, üstün bir kültür veya güçlü bir düşman tarafından değil, İsrailoğulları'nın inançsızlıkları nedeniyle Tanrı'nın meleklerince yıkılmıştı (7:1-8:5).

Listede yer alan 3, 4'ün bazı bölümleri, 9, 10, 11, 12, 13, 18 ve 19. dokümanlar daha sonraki dönemlere aittir. Bunlar, M.S. birinci veya ikinci asır (*Âdem'in Apokalipsi*'nde ikinci asırda var olduğu düşünülen Yahudi kural veya gelenekleri) ile M.S. dokuzuncu asır (*Daniel'in Apokalipsi*) arasında yazılmıştır. Bu eserler İlk Dönem Yahudiliğini anlamak için önemlidir; zira kadim Yahudi geleneklerini ve eserlerini korumaktadırlar.

Bu grup içinde yer alan pseudepigrafik eserler arasında en önemlisi, değişik parçalardan oluşan *I.Enoh*'tur. Bu kitap, tam ve nihai şekliyle Habeşçe olarak korunmuştur. Kitabın eski bölümlerine ait versiyonları ise başka dillerde muhafaza edilmiştir. Bu versiyonların en önemlileri Grekçe ve Aramice olanlarıdır. Çok eski olmaları nedeniyle Aramice Qumran fragmanları, *I.Enoh*'un bu bölümlerinin M.Ö. birinci, ikinci ve üçüncü yüzyıldan geldiğini ispat etmektedir.

J.T.Milik, *The Books of Enoch: Aramaic Fragments of Qumrân Cave 4* (Oxford 1976) adlı eserinde, hem *Enoh*'un Aramice fragmanlarının ilk baskısını gerçekleştirmiş, hem de 37-71 arasındaki bölümlerin bir Hıristiyan tarafından M.S.260 yılından sonra yazılmış olması gerektiğini açıklamıştır. O, bu ilginç sonuca, Qumran'da bulunan metinlerde bu bölümlerin yer almaması, bu metinlerle Yeni Ahit'in "İnsanoğlu" ve "Mesih" kavramları arasında çarpıcı benzerliklerin olması ve yazarın M.S.260-270 arasındaki

olaylardan bahsetmesinden hareketle ulaşmıştır (s.96). Bu düşünceler yanlıştır ve bütün uzmanlarca haklı olarak reddedilmektedir. Qumran yazmalarında söz konusu fragmanların bulunmaması, Milik'in iddia ettiği gibi çok önemli değildir; Yeni Ahit ile kurulan benzerliklere gelince, bunun da sebebi, ya ortak kültür ya da *I.Enoch* 37-71'in İsa veya Yeni Ahit yazarları üzerindeki tesiridir; M.S. üçüncü yüzyılın olayları ise *I.Enoch*'ta zikredilmemektedir. Üstelik *I.Enoch*'un bütün elyazmaları; 37-71 bölümlerin, Enoch'u, "insanoğlu" diye adlandırarak zirveye çıkardığını açıklamaktadır (71:14'te, melek Enoch'a, "Sen insanoğlusun" demektedir). Bu sebeple *I.Enoch*'un tamamı Yahudi menseldir ve 70 yılından önce yazılmıştır.

I.Enoch üç yüzyılı aşkın bir sürede yazılan beş eseri içermektedir. Bu eserler kronolojik olarak şöyle sıralanabilirler:

Enoh'un Astronomi Kitabı (*I.Enoch* 72-82), M.Ö. üçüncü yüzyıldan gelmektedir.

Enoh'un Yolculukları (*I.Enoch* 1-36), M.Ö. 160'tan önce yazılmıştır.

Enoh'un Rüya Vizyonları (*I.Enoch* 83-90), M.Ö. 160'tan önce yazılmıştır.

Enoh'un Mektubu (*I.Enoch* 91-105), M.Ö. birinci veya ikinci yüzyıldan gelmektedir.

Enoh'un Meselleri (*I Enoch* 37-71), M.S.70 yılından önce yazılmıştır.

İlave'nin (*I.Enoch* 106-108) tarihi bilinmemektedir.

I.Enoch'ta bölümlerin başında ve sonunda yer alan bazı kısımlar, bu beş ayrı kitap bir araya getirilirken eklenmiş veya düzenlenmiştir. Bir araya getirilmiş metin, M.S. 70'ten önce Filistin'de yaygın bir kullanıma sahip olmuştur. *I.Enoch*'un ya da Enoch'un kitaplarının kesin tarihi hakkında tartışmalar hâlâ devam etmektedir; ancak bu kitaplarda yer alan güneş takviminin savunulması gibi düşünceler, M.Ö. üçüncü yüzyıl ile M.S. birinci yüzyıl arasında yaşayan bazı Yahudilerin temel özellikleriydi. *I.Enoch*, kozmoloji, melekler, astronomi, Tanrı, günah ve insan hakkındaki Helenistik dönem Yahudi görüşlerin öğrenilmesinde en önemli kaynaklarımızdan biridir.

Örnek: "O zaman bir melek bana (*I.Enoch*) geldi, beni selamladı ve dedi ki: Sen, insanoğlu, doğruluk üzere doğdun ve doğruluk sende yaşıyor; Önceki Zaman'ın doğruluğu seni terk etmeyecektir"¹.

¹ I.Enoch 71:14, terc. E.Isaac, *OTP*.

B. Ahitler

Bazıları apokaliptik bölümler de içeren sekiz ahit, pseudepigrafik eserlerin ikinci grubunu oluşturmaktadır. Ahitler içinde yalnızca *Eyüb'ün Ahidi* ve *Musa'nın Ahidi*, M.S. 70'ten önce yazılmıştır. *Âdem'in Ahidi*, bugünkü haliyle M.S. beşinci yüzyıl gibi geç bir tarihe ait olabilir. *Süleyman'ın Ahidi* biraz daha erken bir döneme, muhtemelen M.S. üçüncü yüzyıla aittir. *İshak'ın Ahidi* ve *Yakub'un Ahidi*, ikinci veya üçüncü yüzyılda *İbrahim'in Ahidi*'ne ilave edilmiş olabilir. *İbrahim'in Ahidi* ise, en eski haliyle, muhtemelen M.S. birinci yüzyılın sonu veya ikinci yüzyılın başından gelmektedir.

Bu grupta yer alan kitaplar arasında en önemli ve en tartışmalı belge, *On İki Patriyark'ın Ahitleri*'dir. Marinus de Jonge² bu dokümanın, şifahi ve yazılı Yahudi geleneğini bilen bir Hıristiyan tarafından yazıldığını iddia etmiştir. Pek çok bilim adamı, bugün mevcut olan dokümanın bir Hıristiyan tarafından yazıldığını kabul etmekle birlikte, Hıristiyanlıkla ilgili bölümlerin, M.Ö. birinci veya ikinci yüzyıla ait Yahudi dokümanı üzerinde yapılan tahrif ve düzeltmelerden ibaret olduğunu söylemektedirler. Bu dokümanlar, her biri Yakub'un bir oğluna nispet edilen on iki ahitten oluşmakta ve apokaliptik vizyonları ve ahlaki tavsiyeleri içermektedir.

Örnek: "Levi'nin sözlerinin bir kopyası: O, çocuklarına, yapmak zorunda oldukları şeyleri ve yargılanma gününe dek başlarına gelecek şeyleri açıkladı... Ben, Levi, Harran'da doğdum ve babamla birlikte Şekem'e geldim ... Orada eskiden olduğu gibi yine bir vizyon gördüm... Şimdi, oğullarım, ben Enoh'un yazılarından biliyorum ki, sizler bir müddet sonra Rabb'e karşı hürmetsizlik edeceksiniz... Kardeşleriniz zelil olacaklar ve siz bütün milletler içinde hakir bir duruma düşeceksiniz. Çünkü yerin üzerindeki gök tertemiz olduğu gibi, babanız, İsrail de, (ellerini dünyanın efendisinin üzerine koyan) baş rahiplerin Tanrı'ya karşı tüm hürmetsizliklerinden beri idi; ve siz İsrail'in ışığı olmalısınız, güneş ve ay gibi"³.

C. Kitab-ı Mukaddes'e Ait Rivayetlerin ve Bazı Kıssaların Açıklamaları

İlahi bir yetkiye ve antik değere sahip olması sebebiyle İbranice Kitab-ı Mukaddes, Helenistik dünyada Yahudilerin dinî ve dünyevi yaşamlarında hayli etkili olmuştur. İbranice Kitab-ı Mukaddes'in üç bölümü –Tevrat, Peygamber Kitapları ve Yazılar- M.Ö. 300 ile M.S. 200 yılları arasında kanonik hale gelmiştir. Yahudilerin dinî yazılarının neredeyse tamamı, kategorik olarak, Kitab-ı Mukaddes'te

² Bibliyografik bilgi için bkz. Charlesworth, 1981.

³ T.Levi 1:1; 2:1; 8:1; 14:1-3; terc. H.C.Kee, *OTP*; parantezler, Hıristiyanların ilavelerine işaret etmektedir.

daha önceden geliştirilmiş olan edebî türler, teolojik perspektifler ve semiotik (işaretlere dayalı bir) dil üzerinde şekillenmiştir. Yahudi Kutsal Metinleri'nin normatif (kural koyucu) tesirinden kaynaklanan pek çok tür arasında, biri, Kitab-ı Mukaddes'in sadece hikâyelerini açıklayan, bazı ayrıntıları veren ve Kutsal Kitaplar'ın dikkatli ve mükerrer okunması sonucu ortaya çıkan sorunlara (bol resimli hikâyelerle) cevaplar sunan dokümanlardır. Bu kategoriye giren on üç kitap vardır.

Bu on üç kitap, İbrani Kutsal Kitaplarında yer alan hikâyeler üzerine, Yahudilerin yüzyıllarca devam edip gelişen açıklamalarını içermektedir. Kendine özgü yapısıyla *Yusuf'un Hikâyesi*, geç döneme aittir ve muhtemelen nihaî şekline M.S. altıncı asırda ulaşmıştır. (Tablo 2'de) 8-12 arasında yer alan beş doküman, M.S. birinci asrın sonu ile ikinci asrın sonu arasında bir tarihe aittir. *Rechabites'in Hikâyesi* ise, geniş ölçüde ilk dönem Hıristiyanları tarafından açıklanmış ve yeniden yazılmıştır. Kitabın bugün mevcut olan Süryanice şekli, belki Grekçesi de, altıncı yüzyıldan önce tamamlanmış olamaz.

Bu grup içinde Helenistik Yahudilik ile ilgili en önemli yazılar, 1-7 dokümanlardır. Bu yazıların neredeyse tamamı, Kudüs'ün 70 yılında yıkılmasından önce yazılmıştır. *İşaya'nın Şehadeti ve Göğe Yükselmesi* kitabı özel bir öneme sahiptir. Bu kitap, dördüncü yüzyıla kadar Hıristiyanlar tarafından açıklanmaya ve redakte edilmeye devam etmiştir. *Yusuf ve Asena* üzerine tartışmalar devam etmektedir; bazı bilim adamları kitabın, M.Ö. ikinci asra kadar gittiğini söyleseler de, muhtemelen, M.S. ikinci yüzyılın ilk yıllarında yazılmıştır⁴. *Jubileler kitabı*, ihtimal ki, M.Ö. 163-140 yıllarında yazılmıştır.

Örnek: “Onbirinci jubilede⁵ Jared kendisine bir eş aldı ... Bu kadın beşinci haftada ondan bir erkek çocuğa hamile kaldı... Ona Enoh adını verdi. Bu çocuk yazmayı, bilgiyi ve hikmeti öğrenen ilk kişiydi. O, ayların düzenine göre gök yüzünde ortaya çıkan işaretler hakkında bir kitap yazdı. Böylece insanoğulları, ayların her birine ait düzene göre yılın belirli zamanlarını tespit edebildiler”⁶.

D. Bilgelik ve Felsefe Literatürü

İnsanoğlu'nun anlam ve hikmet arayışı, asırlar arasındaki uydurma ayrımları ve milletlerin inişli-çıkışlı tarihleri gibi bütün sınırları aşmaktadır. Beş pseudepigrafik eser, insanoğlunun hikmete

⁴ Bkz. Charsesworth, 1981; Denis, 1970; özellikle C. Burchard, *OTP*.

⁵ Musa peygamberin şeriatına göre elli yılda bir yapılan umumi azatlık merasimi veya herhangi bir olayın ellinci yıldönümü.

⁶ Jubileler 4:16-17; terc. Orval Wintermute, *OTP*.

bakışıyla ilgili kayıtlardan oluşan ve güzel davranış için pratik ahlâkî kurallar ve vecizeli sözler içeren bir Helenistik Yahudi külliyatıdır. Bunlardan *Süryanice Menander*, bir kolleksiyon olarak, M.S. üçüncü yüzyıla ait gibi görünmektedir⁷, ancak *Pseudo-Phocylides* ve *IV.Makabeler*, M.S. birinci asra aittir; *Pseudo-Phocylides* belki de M.Ö. birinci yüzyılda yazılmıştır. *III.Makabeler* kitabının M.Ö. birinci asırda yazıldığı açıkça anlaşılmaktadır. *Ahiqar* ise M.Ö. dördüncü, hatta beşinci yüzyılda yazılmış ve M.Ö.180 yılında yazılan *Tobit*'in yazarını etkilemiştir.

Örnek: “Para sevgisi bütün kötülüklerin anasıdır”⁸. “Uzun saç erkek çocuklara değil, zevk düşkünü kadınlara yaraşır”⁹. “Yaşlılara gülme, çünkü bir gün sen de yaşlanacaksın”¹⁰. “Akıl, faziletlerin rehberi ve hırsın efendisidir”¹¹.

E. Dualar, Mezmurlar ve Kasideler

İkinci Mabed Dönemi'nde ilahi kitabı olarak kullanılan *Davud'un Mezmurları*'nın, Mabed'in yıkılmasından önceki yüzyıllarda tamamlandığı kabul edilmektedir. Diğer şiirsel yazılar ise, Büyük İskender'in M.Ö.336-323 yıllarındaki fetihlerinden başlayarak Simon Bar Kokhba'nın M.S.135 yılında nihai yenilgisine kadar devam eden süreç içinde yazılmışlardır. Bu yazıların çoğu ya bir noktayı vurgulamak ve açıklamak ya da rivayete bir inanç boyutu kazandırmak için Pseudepigrafik eserlere eklenmişlerdir. Diğerleri ise, Pseudepigrafa'nın beşinci ve son kategorisini oluşturan “ilahi kitapları” veya “dua kitapları” içine konulmuşlardır.

En eski Hıristiyan “ilahi kitabı” olan *Süleyman'ın Kasideleri*, *Davud'un Mezmurları*'nın şiirsel üslubu ile kaleme alınmıştır; M.S. birinci asrın sonu veya ikinci asrın başına aittir. *Yusuf'un Duası* ve *Yakub'un Duası*, muhtemelen M.S. birinci yüzyıla ait Yahudi kitaplarıdır. *Apostolic Constitutions* adlı eserin yedi ve sekizinci kitapları içinde muhafaza edilen “Helenistik Sinagog Duaları”, bugünkü haliyle bir Hıristiyan yazara aittir; ancak bu yazıların M.S. ilk yüzyıllara ait Yahudi dualarının bir kalıntısı olması da muhtemeldir. Kudüs'te yaşayan bir Yahudi cemaatinin dindarlığını anlatan *Süleyman'ın Mezmurları*, M.Ö. ikinci yüzyılın ikinci yarısında yazılmıştır. *Menaşşe'nin Duası* adlı kitabın tarihini tespit etmek çok zordur; bununla birlikte eser, muhtemelen miladi tarihin başlangıcından bize gelmektedir. *Davud'un Mezmurları*, “*Davud'un*

⁷ Bkz. T. Baarda, *OTP*.

⁸ *Pseudo-Phocylides* 42; terc. Van der Horst, *OTP*.

⁹ *Pseudo-Phocylides* 212; terc. Van der Horst, *OTP*.

¹⁰ *Syriac Menander* 11-12; terc. T. Baarda, *OTP*.

¹¹ *IV.Makabeler* 1:30; terc. H. Anderson, *OTP*.

Mezmurları'na Beş İlave” (Mezmurlar 151-155) adlı yazılarla şerh edilmişlerdir. Bu ilaveler, M.Ö. üçüncü yüzyıl ile (Mezmur 151) ikinci veya birinci yüzyıl (Mezmur 152-155) arasında değişen tarihlerde yazılmışlardır. 151, 154 ve 155. Mezmurlar'ın orijinal dili İbranice'dir; diğerleri ise herhangi bir Sami dilinde (İbranice, Aramice veya Süryanice) yazılmıştır.

Örnek: “Tanrım! Beni günahlarıma göre yargılama; çünkü hiç kimse senin huzurunda erdemli değildir”¹².

¹² Mezmur 155 [110 Ps^a]; çev. Charlesworth, *OTP*.

BİBLİYOGRAFYA

Apokrif:

Apokrif Kitaplar için en iyi bibliyografik kılavuz: Gerhard Elling, *Bibliographie zur judisch-hellenistischen und intertestamentarischen Literatur, 1900-1970*, "Texte und Untersuchungen", no 106, 2. Baskı, Berlin 1975.

Apokrif ve Pseudepigrafa'nın değişik bölümleri için önemli bir giriş çalışması: George W. E. Nickelsburg, *Jewish Literature between the Bible and the Mishnah: A Historical and Literary Introduction*, Philadelphia 1981. Bu eser, Apokrif ve Pseudepigrafa'da yer alan kitapların kaynakları ve tarihsel ortamı hakkında başarılı yorumlar içermektedir.

Robert H. Pfeiffer'in, *History of New Testament Times with an Introduction to the Apocrypha* (New York 1984) isimli eserine de bakılabilir.

Bruce M. Metzger'in, *An Introduction to the Apocrypha* (New York 1957) adlı eseri, tarihi biraz geçmiş de olsa, dikkatli bir şekilde ve özenle yazılmış, güvenilir bir giriş kitabı niteliği taşır.

Charles C. Torrey'in kaleme aldığı *The Apocryphal Literature: A Brief Introduction* (1945, Yeni Baskı: London 1965) ise daha eski bir eserdir.

Apokrif'i ikinci derecede kanonik kitaplar olarak gören Roma Katoliklerinin yazdığı güvenilir tanıtımlar ise, *The Jerome Bible Commentary*'de (ed. Raymond E. Brown, Joseph A. Fitzmyer ve Roland E. Murphy) bulunabilir.

Apokrif'in önemli Grekçe baskıları, Yetmişler Tercümesi'nin Cambridge ve Göttingen baskılarında yer almaktadır. Alfred Rahlfs'in yazdığı *Septuaginta* (2 cilt, Stuttgart 1935, 8. Baskı: 1965) Apokrif'in kullanışlı bir Grekçe baskısıdır.

The Apocrypha and Pseudepigrapha of the Old Testament in English: With Introductions and Critical and Explanatory Notes to the Several Books (ed. R. H. Charles, Oxford 1913) isimli kitabın 1. cildi, Apokrif konusunda bir klasiktir.

Roma Katoliklerinin tercümesini yaptığı *The Jerusalem Bible* (Garden City, N.Y., 1966) ile Herbert G. May ve Bruce M. Metzger editörlüğünde çıkan *The New Oxford Annotated Bible with the Apocrypha: Revised Standard Version* isimli eserler ise daha yeni ve daha mükemmel tercüme içerir.

Anchor Bible mevcut en iyi yorum serisidir. 41-44. ciltler (Garden City, N.Y., 1976-1983) şunları içermektedir: Jonathan A. Goldstein, *I Maccabees* (cilt: 41, 1976) ve *II Maccabees* (cilt: 41A,

1983); Jacop M. Myers, *I and II Esdras* (cilt: 42, 1974); David Winston, *The Wisdom of Solomon* (cilt: 43, 1979, Yeni Baskı: 1981); Carey A. Moore, *Daniel, Esther, and Jeremiah: The Additions* (cilt: 44, 1977).

Solomon Zeitlin'in 7 cilt halinde yayımladığı *Jewish Apocryphal Literature* (Leiden 1950-1972) isimli eser de aynı sayfa içinde İngilizce tercüme ile birlikte Grekçe metni de vermesi dolayısıyla önem taşımaktadır.

Apokrif ve Pseudepigrafa konusunda Almanya'da yapılan çalışmaların ürünleri, dizi halinde yayımlanan "Jüdische Schriften aus hellenistisch-römischer Zeit" (JSHRZ, ed. Werner Georg Kümmel, Gütersloh 1973-) adlı fasiküllerde bulunmaktadır.

Christian Abraham Wahl'ın, *Clavis librorum veteris testamenti apocryphorum philologica* (1853, Yeni Baskı: Graz 1972) adlı eseri ile Edwin Hatch ve Henry A. Redpath'ın kaleme aldıkları *A Concordance to the Septuagint and the Other Greek Versions of the Old Testament, including the Apocryphal Books* (2 cilt, 1897-1906, Yeni Baskı: Graz 1972) Grekçe bilenler için önemli kaynaklardır.

Günümüzde Apokrif (ve Pseudepigrafa'nın bazı bölümleri) için örnek bir bilgisayar ürünü başvuru kitabı da vardır: Bruce M. Metzger ve diğerleri, *A Concordance to the Apocrypha-Deuterocanonical Books of the Revised Standard Version* (Grand Rapids, Michigan 1983).

Pseudepigrafa:

Charlesworth, James H., *The Pseudepigrapha and Modern Research with a Supplement*, Chico, California 1981. Bu kitap, Pseudepigrafa'da yer alan kitaplar hakkında kısa bilgiler vermekte ve 1960-1979 yılları arasında bu konuda yapılan yayınların bibliyografyasını sunmaktadır. Bu makalede zikredilen bütün yayınların tam künye bilgileri sözü geçen kitapta bulunmaktadır.

Charlesworth, James H., (ed.), *The Old Testament Pseudepigrapha*, 2 cilt, Garden City, N.Y., 1983-1985. Bu hacimli eser, Pseudepigrafa adı altında tasnif edilen 52 yazının ve Ek'te bulunan diğer onüç dokümanın İngilizce tercümelerini ve bu eserlerle ilgili girişleri içermektedir. Editörün yazdığı girişler, "apokalipsler", "ahitler", "Eski Ahit'in açıklamaları", "Bilgelik ve felsefe literatürü" ve "dualar, mezmurlar ve kasideler" in tanımında ortaya çıkan sorunlara açıklık getirmektedir.

Denis, Albert-Marie, *Introduction aux pseudépigraphes grecs d'Ancien Testament*, Leiden 1970.

Nickelsburg, George W. E., *Jewish Literature between the Bible and the Mishnah: A Historical and Literary Introduction*, Philadelphia 1981.

Sparks, H. F. D., (ed.), *The Apocryphal Old Testament*, Oxford 1984. Pseudepigrafa'da genellikle yer alan bazı dokümanlarla ilgili bir seçki.